

Peter Švorc*
(Prešov)

Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou a jej odraz v interetnických vzťahoch (1919–1939)**

DOI 10.24917/24504475.4.11

The Border Between Slovakia and Subcarpathian Rus and its Image in the Interethnic Relations (1919-1939)

Abstract

The 1918 break-up of Austro-Hungary was welcomed by most Slovaks and Rusyns. Gaining national freedom for both these Slavic nations in a new country – the Czechoslovak Republic – however, paradoxically, ended their existing mutual support and cooperation. The territory that Slovaks and Rusyns used to share was now, in the Czechoslovak Republic, divided by a national border. Although it only had an administrative function both on the map of Czechoslovakia and in the state government, in peoples' (Slovak and Rusyn) minds it meant an actual barrier fulfilling its stated mission – division. The main problem of the national border in the interwar period laid in its location. Rusyns wished for it to be more westerly, as was determined by the Paris Peace Conference, and, thereby, for Subcarpathian Rus' to gain the territory of north-eastern Slovakia where Rusyns also lived, while Slovaks were strongly opposed, as it concerned an ethnically mixed territory and included Slovak inhabitants.

Key words: inter-ethnic relationships (1919–1939), Rus Podkarpacka, Slovakia, border between Slovakia and Subcarpathian Rus'

Słowa kluczowe: dwudziestolecie międzywojenne, Ruś Podkarpacka, Słowacja, pogranicze słowacko-ruskie

* Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Slovakia, e-mail: peter.svorc@unipo.sk

** Štúdiá vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0033/15 Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie.

Hranica, či hraničná čiara ľudí vždy rozdeľovala. Eufemistické vysvetlenie, že hranice spájajú ľudí, určite navrhli optimisti, ktorí hľadali v hraničnej čiare predovšetkým pozitívne poslanie.

Hlavným poslaním hranice však bolo odvždy rozdelenie územia a ľudí, ktorí na ňom žili. Dôvody boli pritom rôzne – ochrana jedných pred druhými či už z obavy pred likvidáciou akéhokoľvek druhu, či pred nežiadúcim vplyvom jedného spoločenstva na druhé.

Ochrannej a rozdeľujúcej úlohy sa hranica nezbavila v žiadnej svojej podobe, a to ani vtedy nie, keď jestvovala len ako pomyselná administratívna čiara, ktorá rozdeľovala územie toho-ktorého štátu do menších administratívno-správnych celkov ako boli v slovenských podmienkach stolice, či neskoršie župy, kraje, okresy, ba aj hranice chotárov jednotlivých obcí. V tomto prípade sa pôvodný zmysel hraníc eliminoval na minimum, ale úplne nezanikol.

Dobrym príkladom na to, že hranica nikdy ľudí nespájala, ale ich len rozdeľovala, slúži aj pohľad do dejín medzivojnového Československa, skladajúceho sa po svojom vzniku z troch prirodzených celkov – českých krajín vrátane Moravy a Sliezska, Slovenska a Podkarpatskej Rusi.

Po vzniku Československa v roku 1918 stála pred novým štátom úloha vymedziť svoje hranice voči okolitým krajinám, no na druhej strane aj úloha odstrániť všetky prekážky, ktoré bránili v budovaní jednotného štátu. Takouto prekážkou bola aj krajinská hranica medzi českým územím a Slovenskom z rakúsko-uhorského obdobia, ktorá po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 nadobudla charakter takmer medzištátnej hranice. Eliminovať základné atribúty rakúsko-uhorskej hranice, ktorá dovtedy rozdeľovala obe územia, znamenalo v prvom rade zosúladiť zákony vo všetkých častiach krajiny tak, aby nepodporovali existujúce odlišnosti v hospodárskej, sociálnej, správnej, ale aj v spoločensko-politickej oblasti. Na tento účel bolo vytvorené ministerstvo unifikácie, ktoré pripravovalo návrhy zákonov pre všetky oblasti, ak bola dovtedajšia prax odlišná v Čechách od tej na Slovensku.

Jednotné zákony však mali platiť pre celé územie Československa, teda aj pre najvýchodnejšiu časť krajiny, ktorou sa stala Podkarpatská Rus de facto i de iure od septembra 1919. Československá republika však bola medzinárodným spoločenstvom na Parížskej mierovej konferencii, ktorá pripojenie územia obývaného Rusínmi k Československu odsúhlasila, postavená pred úlohu rešpektovať osobitosti nového štátotvorného národa a umožniť mu vo svojom rámci relatívne samostatný – autonómny vývoj.

29. februára 1920 Národné zhromaždenie schválilo Ústavu ČSR, v ktorej bola zakotvená autonómia Podkarpatskej Rusi. Bol to krok, ktorý Rusíni očakávali a aj privítali, ale ktorý zároveň v spoločnom slovanskom štáte skomplikoval vzťahy dovtedy bezkonfliktných susedných národov – Slovákov a Rusínov.

Krátky retrospektívny pohľad na štátotvorné snahy Slovákov a Rusínov v 19. storočí

V 19. storočí Slováci a Rusíni stáli v Uhorsku na rovnakých pozíciách utláčaného národa, čo ich spájalo a viedlo k hľadaniu konkrétnej spolupráce a k vzájomnej podpore. Snahou oboch národných spoločenstiev bolo získať v Uhorsku kultúrnu autonómiu, ktorá by im umožňovala prirodzený rozvoj vlastnej národnosti cez pestovanie vlastného jazyka, národnej literatúry a kultúry vôbec. No fakt akejkol'vek formy autonómie znamenal aj jej územné vymedzenie. No a o to sa Slováci a Rusíni v 19. storočí niekoľkokrát pokúsili. Prvýkrát v rokoch 1848/1849, resp. 1850 a druhýkrát v roku 1861. Rusíni žiadali *karpatsko-rusínske vojvodstvo*, Slováci zas *Hornouhorský slovenský dištrikt*, známy ako *Okolie*, no požiadavky oboch národov stroskotali na neochote uhorského parlamentu sa vôbec takýmito úvahami zaoberať. Rovnako ani Slováci ani Rusíni nezískali podporu cisárskej Viedne, odhliadnuc od krátkodobej existencie *Užhorodského (Ruského) okruhu* na prelome rokov 1849/1850, ktorý vznikol so súhlasom cisárskeho dvora. Jeho prvým referentom a vedúcim kancelárie sa stal Adolf Dobriansky. Vo vzťahu k Rusínom malo vytvorenie tohto, hoci krátkodobého územného útvaru veľký význam, lebo podnietilo návrat mnohých príslušníkov rusínskej inteligencie k svojej národnosti a k používaniu vlastného jazyka. Slovenský historik Ľudovít Haraksim to videl skepticky, keď napísal, že prihlásenie sa k vlastnej národnosti časti rusínskej inteligencie nebolo prejavom ich národného cítenia, ale prejavom ich konjunkturálnosti, pretože videli šancu získať úradnícke miesta na úkor tých, ktorí rusky (rusínsky) nehovorili¹. Bez ohľadu na dôvody, ktoré viedli rusínsku inteligenciu prihlásiť sa k svojej národnosti môžeme povedať, že samotné zriadenie Užhorodského okruhu by nebolo možné bez patrične vzdelaných ľudí, ktorí nielenže rozumeli miestnemu jazyku, ale ním aj hovorili, bez ľudí ktorí prelomili bariéru obáv z prípadných neskorších sankcií voči nim z maďarskej strany. Zriadenie Užhorodského okruhu totiž hrozilo, že sa oslabí nielen vplyv Pešte na severovýchode Uhorska, ale aj jeho dovtedajšia integrita. Existencia Užhorodského okruhu, ktorý počas svojej existencie v podstate ani nemal presne vymedzené hranice², však podporila aký-taký rast národného uvedomenia Rusínov, aspoň tých s vyšším vzdelaním.

¹ L. Haraksim, 1961, s. 155–157.

² Paul Robert Magocsi v knihe *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*, 2016, uverejnil mapu na str. 144, podľa ktorej Užhorodský okruh (okres) tvorí celé územie neskoršej Podkarpatskej Rusi, vrátane celej Marmarošskej a Užskej stolice. Takýto rozsah uvedeného administratívneho celku však nemohol byť reálny, lebo južné časti budúcej Podkarpatskej Rusi boli v prevažnej miere osídlené

Na východnom Slovensku nebola situácia v národnom uvedomení rusínskeho obyvateľstva omnoho lepšia ako na území vtedajších podkarpatskoruských stolíc. Gréckokatolícki duchovní spájali „ruskosť” s gréckokatolíckym náboženstvom a všetkých svojich gréckokatolíckych veriacich označovali ako rusnákov³ (= Rusínov) s cieľom posilniť nielen svoju konfesiu, to vlastne ani nebolo potrebné, lebo sa k nej veriaci hlásili, ale predovšetkým vlastnú etnicitu. Väčšia početnosť národa dávala relatívne väčšie šance zabezpečiť mu prislúchajúce národné práva, a tiež presadiť sa vo vtedajšom nepriaznivom prostredí národnostnej netolerancie Uhorska. Východoslovenské rusínske gréckokatolícke duchovenstvo označovalo stolice Spiš, Šariš a Zemplín (až po Nové Mesto pod Šiatrom), ale stretávame sa aj s označením stolice Abov, ako stolice rusínske. A ako rusínske malo gréckokatolícke duchovenstvo snahu uvedené stolice pripojiť k Užhorodskému okruhu. Túto snahu podporovalo aj prešovské gréckokatolícke biskupstvo, ktoré od apríla 1850 prešlo v úradovaní na miestny „ruský” (rusínsky) dialekt. V memorande generálovi Haynauovi gréckokatolícki duchovní žiadali, aby administrácii I. Villetza a A. Dobrianskeho (ktorí administrovali Užhorodský okruh) boli podriadení všetci Rusíni Zemplína, Spiša a Šariša a sťažovali sa, že sa „v košickom a levočskom okruhu... ľud náš maďarským alebo slovenským jazykom spravuje”, čím potom „od reči našej k Slovákom veľa ľudí odpadáva a my Rusíni sa zmenšujeme”⁴.

Užhorodský okruh však neexistoval dlho – od októbra 1849 do marca 1850, keď bol Viedňou zrušený, a pomery v Uhorsku sa začali vracieť do starých kolají.

Slovenské a rusínske projekty chtiac či nechtiac narážali na vážny problém, ktorý sa, teraz ešte len v teoretickej rovine, týkal výhradne ich vzájomných vzťahov. Tým bola vzájomná hranica, s ktorou bolo nutné počítať, ak by sa vytvorili zamýšľané autonómne územné celky, a to tak už pri Užhorodskom okruhu, ako aj pri ďalších projektoch. Celkom jasne na to upozornil v Martine na memorandovom zhromaždení v roku 1861 turčiansky slovenský zeman Jozef Just s tým, že je potrebné uvážiť, kadiaľ by mala spoločná slovensko-rusínska hranica prechádzať, aby nevyvolala konflikt s bratským rusínskym národom a aby vytvorenie dvoch autonómnych slovanských úze-

maďarským obyvateľstvom a jeho začlenenie do nemaďarského administratívneho územia by bolo aj pre porazenú Pešť v revolúcii 1848/1849 nemysliteľné a pre Viedeň rizikom ďalších nepokojov.

³ Pomenovaním *rusnák* sa v 19. a 20. storočí označovali všetci príslušníci gréckokatolíckeho vierovyznania, a to nielen Rusíni, ale aj Slováci a Maďari, no gréckokatolícke duchovenstvo rusínskeho pôvodu presadzovalo tézu „Čo gréckokatolík, to Rusín” a všetkých gréckokatolíkov – rusnákov, považovalo za etnických Rusínov.

⁴ Citované podľa: L. Haraksim, 1961, s. 167–168.

mí v Uhorsku nakoniec nemalo kontraproduktívny dopad na obe národné spoločenstvá.

V roku 1861 zostala otázka spoločnej hranice otvorenou, keďže oba projekty stroskotali. A zostala otvorenou, resp. stala sa dokonca tabu v ďalších slovensko-rusínskych vzťahoch i debatách o budúcnosti jedných i druhých.

Štátotvorné úvahy Rusínov a realita po prvej svetovej vojne

Muselo ubehnúť ďalších 57 rokov, kým sa slovensko-rusínska hranica opäť stala aktuálnou témou. Súviselo to s koncom prvej svetovej vojny v roku 1918, keď sa ukázalo, že česko-slovenský projekt spoločného štátu sa môže stať skutočnosťou. V tom čase už bolo známych niekoľko alternatív podoby budúceho Československa. Každá z nich zahŕňala všetky východoslovenské župy – Spišskú, Šarišskú, Zemplínsku, Abovskú župu a západnú polovicu Užskej župy, resp. celú Užskú župu. Americkí Slováci, ktorí v USA mohli slobodne podporovať zahraničný česko-slovenský odboj a vytvorenie spoločného štátu, neriešili otázku východnej hranice spolu s americkými Rusínmi.

Keď sa uvažovalo o podobe budúceho česko-slovenského štátu v českom, či česko-slovenskom prostredí, podoba budúceho spoločného štátu nadobúdala pomerne jasné kontúry, do ktorých vchádzalo bývalé České kráľovstvo a severné stolice Uhorska, v ktorých mali prevahu Slováci. Otvorená zostávala len južná hranica Slovenska a niekoľko nejasností na jeho východe, ako napr. to, či sa súčasťou československého štátu stane celá Užská župa, alebo len jej západná časť s Užhorodom, alebo bez neho.

Rusíni počas prvej svetovej vojny nemali ujasnenú predstavu o budúcnosti územia, na ktorom žilo rusínske obyvateľstvo. Viac-menej zostávali v pasivite a na podobu budúceho Československa nereagovali. Až po príchode profesora T.G. Masaryka do USA v máji 1918 sa niektorí Rusíni rozhodli osloviť Masaryka s návrhom, aby sa súčasťou česko-slovenského štátu stalo aj územie obývané Rusínmi. T. G. Masaryk túto myšlienku podporil s podmienkou, že to nebude vôľa jednotlivcov, ale väčšiny Rusínov.

Masarykova požiadavka mala viacnásobné opodstatnenie. Súhlas väčšiny amerických Rusínov s pripojením územia, ktoré obývali v Uhorsku, legalizoval požiadavku česko-slovenského zahraničného odboja pripojiť toto územie k novému štátu a zároveň bol poistkou voči potenciálnym ruským (nie boľševickým) výhradám, že toto územie by malo byť pripojené k československému štátu. Peter J. Sterčo v práci *Karpato-ukrajinska deržava* v súvislosti s T.G. Masarykom uvádza, že už 19. marca 1917 ruský minister zahraničných vecí Pavel Nikolajevič Miljukov písal v telegrame Masarykovi, že Rusko podporuje také

územné usporiadanie strednej Európy, v ktorom Rakúsko i Maďarsko budú existovať vo svojich etnických hraniciach a súčasne, že Rusko počíta s tým, že maloruské územia budú pripojené „k našej Ukrajine“⁵. V roku 1918 sa však veľa zmenilo. V Rusku prebiehala občianska vojna, navyše, Rusko už nepatrilo ku krajinám Dohody a v prípade jej víťazstva na jednej strane a víťazstva bolševikov na strane druhej padali všetky dovtedajšie úvahy o podobe strednej Európy, do formovania ktorej chcelo zasiahnuť ešte pofebruárové (1917) Rusko.

Nová situácia tak otvorila otázku slovensko-rusínskej hranice, čo ale neznamenalo aj začiatok slovensko-rusínskej komunikácie na túto tému. Ako ukázal ďalší vývoj, americkí Rusíni sa spoliehali, že tento háklivý problém vyrieši česká strana, a to v súlade s rusínskymi predstavami o ich západnej – rusínsko-slovenskej hranici. Predstava amerických Rusínov o ich autonómnom území zahŕňala územie neskoršej Podkarpatskej Rusi a celé východné Slovensko. Územie bolo nazvané Uhrorusíniou. Grigorij Žatkovič, hovorca amerických Rusínov a neskôr aj prvý guvernér Podkarpatskej Rusi, ktorý prezentoval mapu Uhrorusínie s územím východoslovenských žúp, vychádzal z predstavy, že uvedené východoslovenské župy boli pôvodne osídlené Rusínmi a až postupne tu prichádzalo slovenské obyvateľstvo, ktoré Rusínov alebo vytlačilo do severných oblastí východného Slovenska, alebo ich asimilovalo. Podľa neho, po skončení vojny nastane ten čas, aby sa historická krivda napravila a Rusíni získali naspäť to územie, ktoré im oddávna patrilo.

Medzi Slovákami a Rusínmi neprebíhala diskusia o prípadnej spoločnej hranici ani na domácej pôde – v Uhorsku. Tu to však bolo pochopiteľné, pretože akýkoľvek prejav separácie území horného Uhorska by bol považovaný za vlastizradu a s autormi takýchto projektov by sa nakladalo ako s vlastizradcami.

V závere roku 1918, keď sa rakúsko-uhorská monarchia rozpadala, nebol ani čas na spoločné rokovania a rusínska strana ani nebola pripravená rokovať o spoločnej hranici so Slovákami hlavne preto, že neuvažovala o odtrhnutí svojho územia z Uhorska. Alternatívy, ktoré od novembra 1918 vznikali v rusínskom prostredí sa spájali s veľkou Ukrajinou (*Ukrajinskou ľudovou republikou*, prípadne *Západoukrajinskou ľudovou republikou*)⁶, s Maďarskom či Karpatskou Rusou, ktorá mala zahŕňať všetky územia obývané rusínskym obyvateľstvom nielen v Uhorsku, ale aj v Haliči. Pre žiadnu z týchto alternatív vlastne Rusíni žijúci v severovýchodnom Uhorsku nemali kompetencie na rokovania o hraniciach s prípadnými susedmi – teda ani s Čechmi a Slovákami a ich projektovanom československom štáte.

⁵ P. Sterčo, 1994, s. 9.

⁶ P. Švorc, 2015, s. 56–59.

Čo sa týkalo Uhorska, do štátotvorných úvah Rusínov aktívne a premyslene vstúpila nová maďarská vláda na čele s Michalom Károlyim. Tá s narastajúcou hrozbou rozpadu Uhorska 21. decembra 1918 prijala zákon č. X, ktorým zriaďovala rusínsku autonómiu Ruskú Krajnu. Začiatkom roku 1919 sa maďarská vláda ešte pokúsila udržať územie Podkarpatskej Rusi vydaním nariadenia č. 928 z 5. februára 1919, ktoré vychádzalo zo zákona č. X, a pre Ruskú Krajnu ustanovila vládu. Na jej čelo menovala dr. Oresta Szabóa, zároveň aj za ministra pre Ruskú Krajnu pri maďarskej vláde. Vyhlásila aj voľby do rusínskeho snemu a tie sa uskutočnili 4. marca 1919 na území, ktoré nebolo obsadené československým vojskom. Keď sa 5. marca 1919 konalo v Mukačeve zasadnutie zvoleného 36-členného snemu, poslanec za Seredňanský okruh Konstantin Hrabar požiadal ministra maďarskej vlády Rusína dr. Oresta Szabóa o vysvetlenie, kde siahajú hranice Ruskej Krajny, ktorá ako súčasť Maďarska evidentne mala susediť s už existujúcou Československou republikou⁷. Otázka však zostala nezodpovedaná, keďže sa zmenili pomery aj v samotnom Maďarsku, kde sa k moci dostali komunisti, ktorí vyhlásili Maďarskú republiku rád. Jej súčasťou sa stalo to územie Podkarpatskej Rusi, ktoré nebolo obsadené československým alebo rumunským vojskom.

O podobe spoločnej slovensko-rusínskej (resp. československo-rusínskej) hranice nerokovali na konci roku 1918 a na začiatku roku 1919 so Slováckmi ani tí Rusíni, ktorí žili na severovýchodnom Slovensku v župách Spiš, Šariš a Zemplín, hoci už poznali slovenské ambície vytvoriť s Čechmi spoločný štát a v posledných mesiacoch roku 1918 v podstate mohli sledovať postupné začleňovanie Slovenska do československého štátu. Ich predstavy o vlastnej budúcnosti oscilovali od začlenenia územia, na ktorom žilo rusínske obyvateľstvo, do Ruskej ríše, ktorá však v závere roku 1918 strácala na reálnosti, až po samostatnú Karpatskú, resp. Podkarpatskú Rus. Po obsadení Prešova a Košíc československým vojskom v posledných decembrových dňoch roku 1918 predseda Karpatoruskej národnej rady v Prešove Anton Beskid v januári 1919 žiadal Vavra Šrobára, slovenského politika a vtedy ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, aby Československo začlenilo územia obývané Rusínmi do svojho štátneho celku. Vavro Šrobár mu sľúbil takéto želanie splniť, pretože nevidel problém, aby sa severné časti troch východoslovenských žúp stali súčasťou Československa, navyše, keď ich slovenská strana stále vnímala ako slovenské župy s rusínskou menšinou. Čo sa týkalo ďalších území – šlo o Podkarpatskú Rus, tak v tejto otázke odkázal Beskida na Prahu. Vo februári 1919 Anton Beskid pricestoval do Paríža na mierovú konferenciu, kde ako zástupca domáceho rusínskeho obyvateľstva prezentoval jeho

⁷ P. Švorc, 2007, s. 38.

záujem stať sa súčasťou ČSR, ale po stretnutí s Grigorijom Žatkovičom pri návrate domov prezentoval mapu Karpatskej (Podkarpatskej) Rusi tak, že jej hranica so Slovenskom sa tiahla až po rieku Poprad na území Spišskej župy a oddeľovala severné časti nielen Spišskej, ale aj Šarišskej a Zemplínskej župy od ostatného územia týchto žúp, ktoré malo byť podľa Beskidových predstáv súčasťou Slovenska. V jeho návrhu sa odrážala etnografická realita v osídlení severovýchodného Slovenska.

V Užhorode sa v apríli 1919 uskutočnilo viacero zhromaždení, z ktorých boli do Prahy posielané telegramy so žiadosťou nedeliť rusínske územie. 25. apríla 1919 v mene Ruskej národnej rady v Užhorode poslal prezidentovi Masarykovi obsiahly oficiálny list Dr. Simeon Sabov (podpísaný ako predseda) a Augustín Ivanovič Vačanin (podpísaný ako tajomník), v ktorom mu vyjadrujú radosť nad rozhodnutím mierovej konferencie pripojiť Karpatskú Rus k Československej republike, ale zároveň vyjadrujú znepokojenie nad stanovením slovensko-ruskej hranice. V mene užhorodskej národnej rady navrhovali, aby hranica začínala v tom bode Dunajca, kde prechádza do Haliče, potom smerovala na juh k Magure, odtiaľ na juhovýchod k prameňu Torysy (južne od dediny Torysa) až pod Prešov (Prjaševo), od Prešova po líniu na juhozápad (Šovarské hory/Slanské vrchy – P.Š.) ku hranici Zemplínskej stolice až k Novému mestu (Ujhel), odtiaľ hranicou republiky s Maďarskom, stanovenou mierovou konferenciou⁸. Uviedli aj historické argumenty, prečo má takto navrhovaná hranica svoje opodstatnenie a odvolávali sa na práce rakúskeho etnografa H. Bidermanna a tvrdenie, že Slováci zo Spiša, Šariša a Zemplína majú ruský pôvod. Na druhej strane, „ruský národ, žijúci medzi Poliakmi a Slováckmi, z rôznych politických, náboženských a hospodárskych príčin hojne prijímal do svojho jazyka slovenské a poľské elementy...“, a preto sa dnes zdá, že v uvedených stoliciach žijú Slováci a nie Rusíni. Ďalšou autoritou, na ktorú sa odvolávali, bol slovenský jazykovedec Samuel Czambel. Odmietli uhorské štatistiky po r. 1848, lebo tie vraj z obavy pred Ruskom boli falšované v prospech Slovákov, aby si Rusko nenárokovalo *ruské* územie Uhorska. Ako najpresvedčivejší dôkaz o *ruskosti* obyvateľstva na označenom území sú podľa nich kostoly a cirkev, ktoré jednoznačne hovoria v prospech Rusínov. V liste uviedli aj dôvod, prečo by sa mal stať Prešov súčasťou Karpatskej Rusi: „Karpatská Rus obzvlášť potrebuje mesto Prešov ako centrum prešovskej eparchie, keďže tam sa nachádzajú skoro všetky cirkevné a kultúrne úrady tejto eparchie“. Zdôvodnili aj to, prečo sa tu žijúci Slováci nemusia obávať Karpatskej Rusi a dodali:

⁸ Archív Kancelárie prezidenta (Ďalej: AKP) Praha, inv. č. 205, šk. č. 5, sign. D.6863/a – Podkarpatská Rus.

Rozvoj ruskej kultúry v týchto končinách nemôže nijako prekážať tamojším Slovákom katolíkom a protestantom v slobode slovenskej kultúry, ale ešte im pridá dôvod naučiť sa ruský jazyk a utvoriť tak most pre ľahšie zblíženie Československej republiky a Zakarpatskej Rusi.

Vážnym dôvodom pre takéto usporiadanie Karpatskej Rusi boli podľa nich hospodárske dôvody⁹.

27. apríla 1919 poslal Augustín Vološin prezidentovi Masarykovi telegram, v ktorom v mene spolku Ruský klub v Užhorode protestoval proti deleniu územia bez súhlasu Rusínov. Písal:

Členovia a všeobecne karpatsko-ruské obyvateľstvo stojí pevne a neochvejne na teritoriálnej nedeliteľnosti už oslobodenej karpatoruskej krajiny, ale i stonajúcej pod poľským jarmom Lemkovštiny...

Ďalej sa odvolával na právo národov na sebaurčenie, podľa ktorého ruské obyvateľstvo na oboch stranách Karpát má právo žiť spolu a

ustanoviť medzi nimi teraz politickú hranicu je prostou nemožnosťou. Nikdy nebudeme súhlasiť so zamýšľaným rozdelením. Len spolu s Lemkami sa môžeme slobodne rozvíjať v hraniciach našej republiky a radowať sa z oslobodenia karpatskoruského obyvateľstva od ťažkého jarma¹⁰.

T.G. Masaryka dokonca zvolili za čestného člena Ruského klubu, rátajúc s tým, že i takéto gesto zo strany Rusínov pomôže presvedčiť Masaryka, aby zasiahol v prospech ich požiadaviek.

Žatkovičov i Beskidov projekt, ako aj požiadavky ďalších politických a cirkevných rusínskych reprezentantov na stanovenie spoločnej slovensko-rusínskej krajinskej hranice so severným územím troch východoslovenských žúp ako súčasť Podkarpatskej Rusi narazili na odpor Slovákov, ktorí síce podporovali začlenenie Rusínmi obývaného územia horného Uhorska do Československa, a aj autonómne postavenie Podkarpatskej Rusi, ale bez požadovaného územia východoslovenských žúp. To jednoznačne pokladali za slovenské.

Na Parížskej mierovej konferencii predložila československá delegácia vedená predsedom vlády Karlom Kramárom návrh na podobu autonómneho územia Podkarpatskej Rusi v súlade so slovenskými požiadavkami, a ten bol aj schválený, hoci s pripomienkou, že sa slovensko-, resp. československo-rusínske spory o autonómnu hranicu vyriešia tak, aby boli obe strany spokojné.

⁹ AKP Praha, inv. č. 205, šk. č. 5, sign. D.6863/a – Podkarpatská Rus.

¹⁰ Vojenský historický archiv Praha, fond P. R., k. N. 1., inv. č. 77–78. *Telegram prezidentu Masarykovi. Užhorod 27. IV. 1919.*

Rusíni po oznámení výsledkov Saint-germainskej mierovej konferencie v septembri 1919 zostali sklamaní. Keď hovorili o nespravodlivom stanovení hranice, poukazovali na fakt, že časť rusínskeho obyvateľstva bude mať postavenie štátotvorného národa – tí v autonómnej Podkarpatskej Rusi, a časť ostane v pozícii národnostnej menšiny – Rusíni na severovýchodnom Slovensku.

Koncom septembra 1919 prebiehali v Prahe rokovania podkarpatských Rusínov so slovenskými zástupcami a československou vládou o krajinskej hranici. Zásadné zmeny v stanovení hranice sa však na rokovaní nedosiahli. Prejavili sa len v malom posune správneho územia Podkarpatskej Rusi na západ od hranice, ktorá bola stanovená Najvyššou radou Parížskej mierovej konferencie. V *Generálnom štatúte pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi* z 18. novembra 1919 bolo zahrnutých do administratívnej správy Podkarpatskej Rusi 32 obcí s 25 260 obyvateľmi¹¹. To slovenská strana pokladala za spravodlivý ústupok Rusínom s tým, že ďalšie zmeny krajinskej hranice sú ešte otvorené pre ďalšie rokovania, ktoré mali nasledovať neskôr.

Dňa 9. októbra 1919 sa v Užhorode konal zjazd „*delegátov ruského obyvateľstva všetkých častí Karpatskej Rusi od Spiša až po Marmaroš*“, ktorý v rezolúcii vyhlásil príslušnosť rusínskeho obyvateľstva k ruskému národu a potom žiadal splnenie všetkých bodov mierových zmlúv, ktoré sa týkajú Podkarpatskej Rusi. V bode IX tejto rezolúcie uviedol:

Protestujeme proti odtrhnutiu západoruských území a žiadame, aby kvôli spravodlivému rozhodnutiu tejto otázky bola zostavená komisia československo-ruská na preskúmanie sčítania ľudu a na definitívne určenie západných hraníc podľa zásady sebaurčenia národov¹².

Na zjazde, ktorý narušil dovtedajšiu jednotu Centrálnej ruskej národnej rady (CRNR), vládla protislovenská nálada, ktorá sa odrazila aj vo formulácii desiateho bodu rezolúcie. V tom čase slovenské obyvateľstvo Sobraneckého a Kapušianskeho okresu, ktoré patrili do Užskej župy, s obavou sledovalo ako sa vyvíja otázka krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Tunajší Slováci sa obávali, že by sa mohli na základe politických rokovaní stať súčasťou Podkarpatskej Rusi a keďže ešte stále nebola uzavretá otázka štátnej hranice medzi Československom a Maďarskom, tak sa báli aj prípadných politických turbulencií, ktoré by mohli skôr či neskôr viesť k pripojeniu Podkarpatskej Rusi a s ňou aj slovenských dedín k Maďarsku. Ich nedávna skúsenosť s Maďarskou republikou rád, ktorej sa v júni 1919 stali súčasťou, bola ešte veľmi živá.

¹¹ F. Houdek, 1930, s. 613.

¹² AKP Praha, inv. č. 205, šk. č. 5, sign. D.6863/e – Správa o zjazde delegátov ruského obyvateľstva všetkých častí Karpatskej Rusi od Spiša až po Marmaroš.

Dňa 2. novembra 1919 sa stretli richtári zo slovenských obcí Sobraneckého, Užhorodského a Kapušianskeho okresu v Zalužiciach neďaleko Michaloviec a tu spísali petíciu pre Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, odmietajúc ňou začlenenie ich obcí do Podkarpatskej Rusi¹³. Podobná situácia bola aj v Šarišskej a Zemplínskej župe, o čom o niekoľko rokov neskôr napísal v správe pre Prezídium ministerstva vnútra úradník Prezídia krajinského úradu v Bratislave:

Snaha Rusínov o posunutie hraníc P. Rusi na západ až po Poprad budí medzi východnými Slovákami len neľubosť a odpor¹⁴.

Ale vzbudzovala tiež napätie, ktoré narúšalo dovedy normálnu a nekonfliktnú atmosféru medzi slovenským a rusínskym obyvateľstvom.

Existovali však aj protichodné snahy slovenského obyvateľstva. Z dedín, ktoré sa nachádzali blízko Užhorodu, ale boli vzdialené od Sobraniec, prichádzali petície, aby zostali súčasťou Užhorodského okresu, a teda aj súčasťou Podkarpatskej Rusi. Dôvody pre takéto požiadavky mali pragmatický charakter. Bola to ich vzdialenosť od administratívnych centier a už dovedejší zabehnutý systém vybavovania úradných záležitostí, návštevy lekára, obchodovanie na trhu a podobne. Pre obyvateľov slovenskej dediny Záhor bol Užhorod bližší ako Sobrance alebo Michalovce¹⁵. Ale ani Maďari z niektorých dedín Kapušianskeho okresu sa nechceli stať súčasťou Slovenska a žiadali začlenenie ich dedín do Podkarpatskej Rusi. Dôvody boli rovnaké ako u Slovákov zo Záhora¹⁶.

Pre Rusínov a ich politickú reprezentáciu najskôr svitla nádej, že sa ich požiadavky na úpravu krajinskej hranice predsa len budú riešiť, keď bol 29.2.1920 prijatý ústavný zákon ČSR a v ňom bola zakotvená autonómia Podkarpatskej Rusi.

Zakrátko však prišlo pre nich ďalšie sklamanie, ktoré vyplynulo z toho, že autonómia Podkarpatskej Rusi ostávala len v teoretickej rovine a jej praktické naplnenie sa odkladalo. Tieto dve skutočnosti v medzivojnovom období tvorili podstatnú náplň programov všetkých rusínskych politických strán a boli aj vý-

¹³ Slovenský národný archív (SNA) v Bratislave, fond MPS, prez. II., 1920, šk. č. 5, spis č. 9492/19. Boli to dediny: Čečehov, Fekišovce, Hažín, Hnojné, Jastrabie, Jovsa, Kaluža, Klokočov, Kusín, Lúčky, Stráňany, Trnava, Úbrež, Vinné, Zavadka, Zalužice.

¹⁴ SNA, fond AKP Praha, D, 1919–1962, inv. č. 58, šk. č. 5 – Ruská otázka v Prešove.

¹⁵ Žiadosť zástupcov obce Zohor o pričlenení ich obce k Podkarpatskej Rusi uverejnil. I. Lichtej, 2013, s. 72–73.

¹⁶ Národní archiv Praha, Fond PMR-S 1918–1942 šk. 109, č. 10403/381/22 – Žádost o připojení 29 obcí z Slovenska ke Podkarpatské Rusi. 14. 4. 1922.

borným materiálom v protičeskoslovenských vystúpeniach rusínskej emigrácie, najmä tej, ktorá žila v Maďarsku a so vznikom ČSR sa nikdy nestotožnila.

Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v takej podobe, ako bola prijatá na mierovej konferencii, rozdeľovala dovtedajších slovenských spojencov a politické aktivity jednej i druhej strany prehlbovali vzájomnú nedôveru. Tá sa prejavovala v rôznej forme.

Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou ako československý problém medzivojnového obdobia

Po sčítaní obyvateľstva v roku 1921, ale aj o desať rokov neskôr – v roku 1930, Rusíni obviňovali (česko)slovenskú stranu z falšovania výsledkov, resp. nekorektného vyplňania sčítacích hárkov v neprospech Rusínov žijúcich na severovýchodnom Slovensku. V roku 1921 sa z celkového počtu 908 311 obyvateľov východného Slovenska prihlásilo k Slovákom 482 286 (53,10%) a k Rusínom 84 973 (9,35%) obyvateľov¹⁷. Situácia sa nezmenila ani v roku 1930, keď sa k ruskej národnosti prihlásilo 89 671 (10,03%), no k slovenskej národnosti 572 085 (63,96%) obyvateľov východného Slovenska¹⁸.

Argumenty, ktoré proti výsledkom sčítania obyvateľstva uvádzala rusínska strana boli: že slovenskí sčítací komisári zastrašovali Rusínov, že neprávom uvádzali ako Slovákov mnohých gréckokatolíkov, hoci podľa nich gréckokatolícke náboženstvo ako náboženstvo rusínskeho obyvateľstva malo byť jasným svedectvom o etnicite jeho nositeľov.

Slováci zas argumentovali tým, že nielen Rusíni, ale aj Slováci patria ku gréckokatolíckej konfesii, že mnohí rusínski gréckokatolícki farári a učitelia ovplyvnili celé dediny tvrdením, že ak sú rusnáci, teda gréckokatolíci, a neprihlásia sa k ruskej národnosti, ohrozia svoju cirkev. No a ako jeden z najsilnejších argumentov, prečo rusínska inteligencia údajne vehementne ovplyvňovala ešte nedostatočne národne uvedomené obyvateľstvo v prospech ruskej – rusínskej národnosti, bolo obviňovanie rusínskeho duchovenstva a inteligencie z iredentistickej – promaďarskej činnosti, ktorá mala pripraviť pôdu pre odtrhnutie územia obývaného Rusínmi a pripojiť ho k Maďarsku.

Argumenty rusínskej i slovenskej strany síce mali v jednotlivostiach svoje reálne opodstatnenie, ale určite sa nedali zovšeobecňovať, čo sa v spore o úze-

¹⁷ *Štatistický lexikon obcí na Slovensku. Úradný zoznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920 čís. 266 sb. zák. a nar.* Praha 1927, s. 121 a 156.

¹⁸ *Štatistický lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské.* Vydán ministerstvom vnútra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930. Praha 1937, s. XVIII.

mie a korekciu krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou dialo.

Nespokojnosť Rusínov s daným stavom sa prejavila mnohými sťažnosťami československej vláde i prezidentovi, ale od začiatku 20. rokov 20. storočia nadobudla aj medzinárodný rozmer. Postarali sa o to najskôr Rusíni žijúci v Maďarsku.

Na Ministerstvo zahraničných vecí ČSR v Prahe na začiatku roku 1921 začali prichádzať správy, že sa v Sekretariáte Spoločnosti národov listom dožadoval prijatia „jakýsi pan Kutafalvy“, ktorý sa predstavil ako zástupca Rusínov z Uhorska¹⁹. Dr. Mikuláš Kutkafalvy bol Rusín, pôsobiaci ako štátny tajomník maďarského ministerstva národnostných menšín. Ako kandidát strany maďarských maloroľníkov bol v roku 1920 zvolený do maďarského parlamentu. Jeho prouhorské a promaďarské aktivity za zachovanie celistvosti Uhorska začali už v r. 1919. V tom istom roku založil stranu s názvom *Magyar-Ruthén Politikai Párt*, ktorá už v auguste 1919 predložila memorandum mierovej konferencii. Žiadala v ňom zotrvanie Podkarpatskej Rusi v Maďarsku. Aj ďalšie protesty urobil Kutkafalvy v mene strany a za spolupráce s guvernérom Maďarska arcivojvodom Jozefom²⁰. Pre mierovú konferenciu a dohodové vlády vypracoval v roku 1919 spis *Notice du parti Ruthene de Hongrie présentés a la Société des Nations*²¹. V ňom sa ako jedna z hlavných úloh Maďarsko–rusínskej politickej strany uvádzala úloha pripojiť Rusínsko k Maďarsku. Spis podpísal okrem neho dr. Jozef Illés-Iljaševič (ako predseda výboru pre zahraničné záležitosti rusínskeho národného kongresu, ktorý sa konal v decembri 1918 v Budapešti a zo záverov ktorého celý materiál vychádzal), Jenö Riskó (referent toho istého výboru), Ján Prodán (zastupujúci predseda kongresu), Jozef Kacsanovszky a Július Volenszky (podpredsedovia kongresu) a ďalších 177 účastníkov kongresu²².

Ďalšie memorandá so sťažnosťami na ČSR, ktoré zostavili už ďalší rusínski emigranti v Maďarsku apelovali na nerealizovanú autonómiu Podkarpatskej Rusi, na neochotu československej vlády posunúť krajinskú hranicu so Slovenskom na západ – až po rieku Poprad. Do Ženevy boli posielané takmer každý rok.

¹⁹ Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR Praha (ďalej: A MZV ČR Praha), II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714, č. j. 6397/1921 pres. – Správa Vyslanectva ČSR v Berne MZV ČSR z 27. ledna 1921.

²⁰ A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714, č. j. 16867/1921 pres. – Elaborát. Podkladový materiál pre vypracovanie stanoviska čl. vlády pre SN.

²¹ A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714 (kópia spisu).

²² A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714 (kópia spisu) – *Notice du parti Ruthene de Hongrie présentés a la Société des Nations*.

K nim od roku 1923 pribúdali sťažnosti amerických Rusínov, podnietených najmä abdikáciou Grigorija Žatkoviča z postu guvernéra Podkarpatskej Rusi, za ktorými stál *Rusínsky výbor národnej obrany v Homesteade*. Objavovali sa aj sťažnosti prichádzajúce z domácej pôdy – od *predsedníctva Ruskej národnej rady v Prešove* (1922), od rusínskeho politika a poslanca Národného zhromaždenia Ivana Kurtjaka, ba aj od predstaviteľa *Ukrajinskej národnej rady* v Berlíne Eugena Petruševiča.

Takéto aktivity vyvolali odozvu na slovenskej strane, ktorá sa nimi cítila byť ohrozená. Na začiatku 20. rokov 20. storočia podporila snahu moravského etnografa Jana Húseka stanoviť aspoň etnografickú hranicu medzi Slovákami a Rusínmi. Výsledkom jeho študijnej cesty bola obsiahla monografická práca *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*²³, v ktorej Húsek ako skúsený bádateľ urobil hlbokú analýzu slovenského i rusínskeho obyvateľstva na kontaktnom území severovýchodného Slovenska. Záver, ku ktorému dospel však bol, aby sa daný politicko-administratívny status quo nemenil, lebo v mnohých prípadoch bolo ťažké určiť etnickú hranicu, keďže aj jednotlivé dediny na severovýchodnom Slovensku boli etnicky premiešané a obyvateľstvo vzájomne poprepájané, a to aj rodinnými zväzkami²⁴.

V 30. rokoch 20. storočia do riešenia slovensko-rusínskych vzťahov kvôli požiadavkám československých Rusínov upraviť krajinskú hranicu vstúpila Slovenská liga na Slovensku. Slovenská liga mala svoj pôvod v USA, kde vznikla s cieľom združiť slovenské krajanské organizácie pod jednu organizačnú strechu s cieľom koordinovať slovenské národné záujmy a aktivity v USA a z USA zas vystupovať na obranu národných práv Slovákov v Uhorsku. Po vzniku Československa jeden z jej predstaviteľov – Ignác Gessay preniesol jej činnosť na Slovensko a jej odbory, ktoré vznikali v jednotlivých mestách a dedinách najmä na zmiešanom slovensko-maďarskom území, podporovali rast slovenskej národnej hrdosti, národného uvedomenia i slovenského nacionalizmu. V 30. rokoch sa jej pozornosť zamerala na zmiešané slovensko-rusínske prostredie severovýchodného Slovenska, kde chcela prostredníctvom rôznych kultúrnych a školských aktivít posilňovať slabé národné povedomie tunajšieho slovenského obyvateľstva a prispieť k eliminácii rusínskych a ukrajinských aktivít, ktoré vnímala ako dezintegračné a ohrozujúce celistvosť československého štátu v prospech československých susedov – Poľska, ale najmä Maďarska. Rusínsku inteligenciu – najmä gréckokatolícke duchovenstvo, gréckokatolíckych rusínskych učiteľov a rusínskych politikov, podozrievali z iredentistickej činnosti, ktorá mala pripraviť pôdu pre odtrhnutie Podkarpatskej Rusi a území obývaných Rusínmi a pripojiť ich k Maďarsku. Takéto podozrievanie malo svoje príčiny vo

²³ J. Húsek, 1925.

²⁴ Ibidem, s. 496.

vyhláseniach niektorých rusínskych politikov, ale aj v reálnej proti česko-slovenskej činnosti maďarskej iredenty na československom území.

Vzájomné podozrievanie sa v rusínsko-slovenskom spoložití v medzivojnovom období neprinieslo do ich kedysi dobrých vzťahov pozitívny moment. Skôr naopak. Rozpad Rakúsko-Uhorska, ktorý privítala v roku 1918 väčšina Slovákov i Rusínov, a nadobudnutie národnej slobody pre oba národy paradoxne ukončil ich dovtedajšiu vzájomnú podporu a spoluprácu, a územie, na ktorom ich príslušníci žili, rozdelili hranicou. Tá mala na mape Československa síce len administratívnu podobu a spĺňala len administratívne funkcie pri správe štátu, no v hlavách ľudí – Slovákov a Rusínov, vybudovala skutočnú hraničnú bariéru, ktorá plnila hlavnú úlohu vyplývajúcu z jej poslania – úlohu rozdeľovať.

Bibliografia

Archívne zdroje

Archív Kancelárie prezidenta (Ďalej: AKP) Praha: inv. č. 205, šk. č. 5, sign. D.6863/a – Podkarpatská Rus. inv. č. 58, šk. č. 5 – Ruská otázka v Prešove.

Národní archiv Praha

fond PMR-S 1918–1942 šk. 109, č. 10403/381/22 – Žádost o připojení 29 obcí z Slovenska ke Podkarpatské Rusi. 14. 4. 1922.

Slovenský národní archiv (SNA) v Bratislave: fond MPS, prez. II., 1920, šk. č. 5, spis č. 9492/19.

Vojenský historický archiv Praha

fond P. R., k. N. 1., inv. č. 77–78. Telegram prezidentu Masarykovi. Užhorod 27. IV. 1919.

Archív Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha (ďalej: A MZV ČR Praha):

II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714, č. j. 6397/1921 pres. – Správa Vyslanectva ČSR v Berne MZV ČSR z 27. ledna 1921.

II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714, č. j. 16867/1921 pres. – Elaborát. Podkladový materiál pre vypracovanie stanoviska čsl. vlády pre SN.

II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714 (kópia spisu).

Tlačené zdroje

Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880–1910. Štruktúra obyvateľstva podľa materského jazyka a náboženskej príslušnosti, zostavil Juraj Majo, 2012, Bratislava.

Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 42 kötet. A Magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása, 1912, Budapest.

- Nevidomi dokumenty z archivu T. G. Masaryka*, vybral a zostavil M. Mušíka, [w:] *Naukový zborník Muzeju ukrajinskej kultúry u Svydnyku 21*, 1998, Prešov.
- Sládkovič A., 1941, *Zápisnica Slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Svätom Martine dňa 6. a 7. júna 1861*, [w:] *Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861*. (Do tlače pripravil Fr. Hrušovský), Martin.
- Statistický lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské*, [vydán ministerstvom vnútra a Státním úradem statistickým na základe výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930], 1937, Praha.
- Statistický lexikon obcí na Slovensku. Úradný zoznam miest podľa zákona zo dňa 14. dubna 1920 čis. 266 sb. zák. a nar.*, 1927, Praha.

Literatúra

- Beskid N.A., 1920, *Karpatskaja Rus*, Prjašev.
- Idem, 1928, *Karpatorusskaja drevnosť*, Prjašev.
- Idem, 1932, *Karpatorusskaja pravda*, Homestead.
- Brestenský V., 1936, *Za tu našu slovenčinu – Ďalších 5 rokov slovenskej ligy na Slovensku*, Bratislava.
- Činnosť Slovenskej ligy v roku 1934*, 1934, Bratislava.
- Gessay I., 1926, *Krátke dejiny Slovenskej ligy na Slovensku od založenia po 1. okt. 1926*, Bratislava.
- Haraksim L., 1961, *K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*, Bratislava.
- Húsek J., 1925, *Národopisná hranice mezi Slováci a Karpatorusy*, Bratislava.
- Letz R., 2000, *Dejiny slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948)*. Martin.
- Lichtej I., 2013, *Administratívne rozmežovannja čechoslovackoju vladoju terytoriji užgorodskoj i zemplynskoji žup u 1920–1921 roku*, „Istoryčeskij časopys z bogemistyky i slovakistyky”, 3: Slovaky i Zakarpattá, Užgorod,
- Magocsi P.R., 2016, *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*, Prešov.
- Prídavok A., 1929, *Východné Slovensko*, [w:] *Zlatá kniha Slovenska 1918–1928*, Bratislava.
- Ruman J., 1935, *Otázka slovensko-rusínskeho pomeru na východnom Slovensku*, Košice.
- Seton–Watson R. W., 1934, *Treaty Revision and The Hungarian Frontiers*, London.
- Sterčo P., 1994, *Karpato-ukrajinska deržava*, Lvov.
- Šrobár V., 1928, *Osvobodené Slovensko*, Praha.
- Švorc P., 2003, *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939)*, Prešov.
- Idem, 2007, *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*, Praha.
- Idem, 2015, *Prvá svetová vojna, Rusíni a vznik Československa*, [w:] *Studium Carpato-rutenorum. Študii z karpatorussnistiky 7*, Prešov, s. 39–69.
- Vanat I., 1979, *Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. I. 1918–1938*, Prešov.